

טללי חינוך

בשיר ושבתה קמי נורא עלילה אשר זיכני לישב בשיבה ולשתות ממימי תורתנו הק'. ובעת זו אשר גמל עלי בחסדיו המרובים בהולדת בתי אביטל שתחי' מוגש קובץ זה כמנחת תודה ונסכים, שלא יסיר חסדו מעמנו לעולמים.

בהודאה להורי ומורי שהם השורש לכל. ומעל הכל, עזרתי שולמית שתחי' שכל שלי – שלה הוא.

אקים מצבת זיכרון לרבינו הטהור והק' אשר סלל דרכינו בחושך גלותנו מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל ולמו"ר אשר הנחני דרך אמת הגה"צ ר"ד ברוגר זצ"ל ויהיו הדברים הכתובים לעילוי נשמתם.

מרדכי גנוט

ט' בשבט תשפ"ג

ענף א'

בשורש ומקור מצות חינוך

מקור דין מצות חינוך מצינו במתני' דיומא (פב.): "התינוקות אין מענין אותן ביה"כ אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילין במצות" וכן מצינו בכמה דוכתין ברחבי הש"ס (עין ערכין ב: י: חגיגה ב. ובקידושין כט. ל. ועוד).

ובפשיטות מבואר בדברי הש"ס והפוסקים דהחיוב למצות חינוך הוא חיוב מדרבנן. וכדאיתא בגמ' בסוכה: "וכי תימרו קטן שאינו צריך לאמו מדרבנן הוא דמיחייב ואיהי בדרבנן לא משגחה ת"ש ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא ע"פ חכמים". וברש"י (סוכה ב. ד"ה מדרבנן): "שהזקיקהו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה כדי שיהא רגיל ומחונן למצות".

ויש מן הראשונים שנקטו דמצינו אסמכתא למצוה זו כבר בכתובים, ממה שנאמר במשלי (כב, ו) "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה".

ביאור שי' האומרים דחינוך הוא מד' קבלה

הרשב"א במגילה (יט, ב) כתב וז"ל: "אף קטן שהגיע לחינוך שהוא לחומרא להרגילו קודם זמנו כדי שיהא רגיל במצוות כשיגיע זמנו, וכענין "שכתוב חנך לנער על פי דרכו".

וכפ"ס החיי אדם (כלל סו אות א): "אם יש לו בנים קטנים יחנכם במצוות, והיא מצות עשה מדברי

קבלה, כמו שכתוב "חנוך לנער על פי דרכו". ומאד הזהיר שלמה בספר משלי על חינוך הבנים".

ועיין במשך חכמה שנקט כהנ"ל ואף הוסיף לומר דמבואר כן כבר מה"ת. וכ"ל: "מקור מצות חינוך במצות עשה, מקורו בזה הפסוק מאברהם אבינו שצוה את בניו בקטנם על המצוות¹. קרא ד"חנוך לנער על פי דרכו" שהביא הרמב"ם בסוף הלכות מאכלות אסורות [ושם לענין איסורים]² הוי מדברי קבלה אבל העיקר מאברהם", עכ"ל.

אלא שלכא' הרי כפש"נ, בדברי הש"ס והראשונים מבואר דמצות חינוך מדרבנן היא ומדבריהם משמע דהוא מצוה מדברי קבלה כבר.

שו"ר שעמד בזה הגאון רב"ד פוברסקי שליט"א בספרו בד קודש (פרשת וירא) ואף הוסיף להק' מדברי הילקוט שמעוני. דמביא שם את דברי המשך חכמה וכותב: "ומבואר לפי זה כי מצות חינוך הוא מהתורה. ואמנם כן נראה מדברי הילקוט שמעוני ריש פרשת אמור (רמז תרכז) על הכתוב בטומאת כהן לקרובים (ויקרא כא, כ) "לאמו ולאביו ולבנו

¹ כנאמר בבראשית (פי"ח פס' יט): "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט".

² ברמב"ם בהלכ' מאכ"א (פי"ז הכ"ח) כתב: "אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה ופרישה, שנאמר (משלי כב, ו) "חנוך לנער על פי דרכו", עכ"ל. ובכס"מ נקט בדבריו דקאי על מצות חינוך. אולם המשך חכמה נראה דלא קאי הרמב"ם אלא על הפרשת קטן מאיסורין ולא על מצות חינוך. וכ"כ בח' הגר"ז (נזיר כח:). ועיין במש"כ בזה לקמן.

ולבתו ולאחיו", וז"ל: ומה ת"ל לבנו ולבתו, ומה אם אחיו ואחותו שאין חייב בהם במצוות הרי הוא [כהן] מטמא להם, בנו ובתו שהוא חייב בהם במצוות אינו דין שיטמא להם, ע"כ. ומבואר להדיא שמצוות חינוך מהתורה. אכן צ"ע בזה, דבפשטות הדברים וכמבואר בראשונים בכמה דוכתי, הרי מצוות חינוך מדרבנן, וצ"ע מדברי הילקוט הנ"ל וממה שכתב המשך חכמה הנ"ל, ע"כ.

עו"ל עמש"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' רל"ז הע' א), שהק' כעין קושייתנו דהאיך אפי' לומר שמצוות חינוך הינה מדבר' ואילו מה"ת האב מפקיר את בניו לחיי הפקר עד שיגיעו לגיל י"ג שנה. ועוד דמה חייב אז ללמד תורה כל עוד אינם חייבים כלל במצוות. אלא שמייסד שם שבכלל לימוד התורה הוא גם קיום המצוות ולכך כשם שאין גבול ושיעור בלימוד התורה לבניו, אף כשמלמד הקטן לקיום מצוות התורה בכך גופא מקיים את לימוד התורה. אלא שמדרבנן חייב לחנכו בכל המצוות לעשותן ממש כגדול (והיינו דחכמים הגדירו את פרטי הדינים)³.

ולפי"ד א"ש דודאי מה"ת כבר נאמר דין חינוך, דמ"ע ללמד תורה לבניו ואף כאשר מלמד ומחנכם למצוות התורה. אלא שחיוב חינוך לגדרי הדברים חייבו חכמים⁴.

ענף ב'

אי חובת חינוך הוטל על האב או על הקטן עצמו

נחלקו רבותינו הראשונים האם בכלל חובת חינוך נאמר שיש חיוב אף על הבר' לקיים המצוות בכדי שיתרגל לקיימן, אלא שחובת האב שבאמת יקיימן. או דילמא דכל חיוב חינוך נאמר אך על האב, דקטן לאו בר חיובא הוא.

דעת הסוברים דהקטן עצמו חייב בחינוך

במגילה (יט:) איתא: "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן ר' יהודה מכשיר בקטן". ועיין שם בתוס' (ד"ה ור"י) שהק' וז"ל: "קשה באיזה קטן מייירי אי בלא הגיע לחינוך מאי טעמא דרבי יהודה דמכשיר והא אמרינן בסוף פ' בתרא דראש השנה (דף כט.) "כל שאינו מחויב בדבר אין מוציא אחרים ידי חובתו". ואי הגיע לחינוך מאי טעמא דרבנן דפסלי והלא כל האחרים

³ וכע"ז עיין לקמן הע' 16 במה שהוספנו ליישב ע"פ הנתבאר שם.

⁴ עיין בסו"ד, עמ' יב מה שהבאנו מדברי החזו"א וכע"ז.

נמי אין חייבין אלא מדרבנן וא"כ קשיא אמאי לא אמרינן דאתי דרבנן ומפיק דרבנן.

ותי' התוס': "י"ל דלעולם מייירי בקטן שהגיע לחינוך ואפ"ה פסלו רבנן משום דמגילה ליכא חיובא אפילו בגדולים אלא מדרבנן וקטן אין מחויב אלא מדרבנן אפילו בשאר מצות". דהיינו שאין מוציא הקטן דהוא תרי דרבנן, גדול שהוא חד דרבנן. ומבואר מדברי התוס' דאיכא חיוב על קטן לקיים מצוות מדרבנן.

וכ"ה ברשב"א שם דנקיט כדעת התוס' דעל הקטן עצמו יש חיוב חינוך. וביאר שם דאעפ"כ אינו מוציא את הרבים יד"ה אפי' במצוות דר', משום דמצוות חינוך קלה יותר ממצוה שעיקרה מדבר' שלא נקבעה אלא להרגיל הקטן למצוות. וכ"כ התוס' בברכות (טו. ד"ה ור"י) וכן מפו' הוא שם בדף מח (ע"א ד"ה עד) עיי"ש שמאריך בהוכחות לכך.

דעת הסוברים שרק האב מצווה בחינוך

ומאידך הרמב"ן בקידושין (לא. בד"ה מ"ד) הביא את קו' התוס' ותי' דקטן אינו יכול להוציא את הרבים יד"ה אפי' שהגיע לגיל חינוך, לפי דלאו מצוה ידיה הוא, שחיוב חינוך מוטל על אביו דייקא. אלא שלגבי מגילה ס"ל לר"י דיכול להוציא את הרבים משום דאף הוא היה בכל הנס. וכ"ה ברמב"ן בברכות (כ: בתו"ד שם) שכתב: "וטעמא דמילתא משום דחינוך מצוה דאביו הוא ואיהו לאו בר חיובא הוא כלל.

ותמה עליו הנמוק"י בברכות (יט, שם) דאי סובר הרמב"ן שקטן לאו בר חיובא כלל א"כ מה האי דהוה בכלל הנס, דטעם זה ל"ש כלל במי שאינו בר חיובא. דבשלמא אישה שהיא ברת חיוב למצוות, אמרי' שאף שאינה מחוייבת במצוות שהו"ג, מ"מ לפי שהיא בכלל הנס תחוייב בקריאת המגילה. אולם לשי' דקטן שמחוסר דעת ומופקע מחיוב, מה שייך לחייבו ואפי' מדרבנן בקריאת המגילה. ולכך מכריח לומר דדברי התוס' עיקר דקטן מצווה מדרבנן על קיום המצוות מדין חינוך.

וכשי' הרמב"ן כן נקט רש"י בברכות (שם) וז"ל: "ההוא (היינו קטן שהגיע לחינוך) אפי' מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי חינוכיה עליה". וכ"ה דעת רבות מן הראשונים (עיין ריטב"א מגילה יט, שם, מאירי ברכות כ. ומגילה שם, ר"ן מגילה שם, שו"ת הרא"ש כלל ד' סי' כ"א).

בסתירות דברי הרמב"ם בנ"ל

ובדעת הרמב"ם, הנה בהלכ' חמץ ומצה (פ"ו ה"י) וז"ל "הכל חייבין באכילת מצה אפילו נשים ועבדים, קטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו במצוות ומאכילין אותו כזית מצה", עכ"ל. ובכסף משנה כתב לדייק דאין על הקטן כל חיוב מלשון הרמב"ם, מדלא כתב

הכל חייבין אפילו נשים ועבדים וקטנים, אלא כתב דנשים ועבדים חייבין "קטן מחנכין אותו במצוות", משמע דאין הקטן מחויב בעצם אלא דעל אביו מוטל לחנכו במצוות, וכיו"ב הביא מלשוננו ריש הל' מגילה (פ"א ה"א), עיי"ש.

וכן יש לדקדק מדבריו בסוף הל' נחלות שכתב שם (פי"א ה"י): "האפטרופין עושין לקטנים לולב וסוכה וציצית וכו' כללו של דבר כל מ"ע שיש להן קצבה בין שהוא מד"ת בין שהוא מדברי סופרים, עושין להם. אע"פ שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצוות, אלא כדי לחנכן" וכו' עכ"ל. והנראה שסבר הרמב"ם דהקטנים אינם מחוייבים כלל אפי' לא במצוות חינוך, שלא מוטל עליהם לקנות דבר אלא שהאפטרופין שלהם מחוייבים בשבילם.

אלא שבחי' הגרי"ז עמ"ס נזיר (שם) רצה דלא כהנ"ל, דיש חיוב על הקטן עצמו בחינוך, ממש"כ ברמב"ם בהל' ברכות (פ"ה הט"ו) "דבן מברך לאביו". ובהל' ט"ז כתב: "בד"א שיצאו יד"ח בזמן שאכלו ולא שבעו שהם חייבים לברך מדברי סופרים, ולפיכך מוציאין אותן קטן או עבד או אישה מידי חובתן" וכו'. ומבואר דקטן מקרי מחוייב בדבר ומשו"ה מוציא הוא את המחוייב מדרבנן כמותו, לפי שיש במעשהו שם מעשה מצוה.

ושמעתי מהגר"א וייס שליט"א מח"ס מנחת אשר להוכיח כד' הגרי"ז, מדברי הרמב"ם בכמה דוכתי, דבהל' סוכה (פ"ו ה"א) כתב וז"ל: "קטן שאינו צריך לאמו שהוא כבן חמש כבן שש חייב בסוכה מדברי סופרים כדי לחנכו במצוות", הרי דחייב הקטן משום מצות חינוך. וכן בפ"ז מהל' לולב הי"ט כתב: "קטן היודע לנענע חייב בלולב מדברי סופרים כדי לחנכו במצוות". ובהל' ברכות (פ"ה ה"א) כתב: "הקטנים חייבין בברכת המזון מדברי סופרים כדי לחנכן במצוות". וכ"ה בהל' ציצית (פ"ג ה"י) ובהל' תפילה (פ"ז ה"י).

הרי דבכל הני דוכתי כתב הרמב"ם דחייבין הקטנים עצמן ולא רק דמחוייבין לחנכן, עיי"ש במה שהוסיף להק'. ולכא' לשונות הרמב"ם נסתרים זמ"ז וצ"ע.

בסברת הראשונים דהקטן עצמו מחוייב בעשיית המצוות

ועכ"פ בדעת התוס' ודעימיה צ"ע מה מקום י"ל בדעתם שישנו חיוב על הקטן עצמו לקיים מצוות מדין מצות חינוך, והלא אינו בר חיובא כלל ומ"ש לחייבו בזה. וביותר דאף אם נבוא ונאמר שרבנן חידשו דקטן בר חיובא לעשיית מצוות כדי לחנכו לקיום תורו"מ, מדוע א"כ יהיה מחוייב רק משום מצות חינוך, הלא עד כמה שחשוב הוא לבר חיובא,

שיתחייב במצוות מדאו' כגדול וככל בר חיובא ואמאי חשיב לב"ח רק כלפי מצות חינוך.

והנראה בזה לומר, דודאי הוא שהזמן המחייב את האדם במצוות הוא בזמן שמגיע הקטן לגיל בגרות כאשר הוא בן י"ג שנה. ומשום שכך קבעה תורה שאז נעשה ונחשב לבר חיוב לקבלת אחריות לעול תורו"מ. וממילא כיון שכך אמרה תורה, נקבע בעצם טבע הבריאה שהאדם מסוגל לקבל אחריות לעול תורה ומצוות, רק כאשר מגיע לבן י"ג שנה. ואף בכה"ג כאשר חזינו דכבר מקודם הגיע הקטן לגיל י"ג שנה מסוגל הוא להיות בר חיוב לקיים תורו"מ, כיון שציוותה תורה שרק מבן י"ג שנה מקבל הקטן עול מצוות, עד אז ל"ח כבר חיוב כלל.

אלא שבאו רבנן וקבעו שבכדי שיתרגל הקטן לקיום עשיית תורו"מ, בשעה שכבר ביכולתו בפועל לקיים מצוות (עכ"פ לפי רמתו), אמנם מה"ת אינו מחוייב בכך, אולם מ"מ על האב לדאוג לחנכו לקיימן. וזהו מצות חינוך.

ועפ"ז אפש"ל בנידו"ד דאמנם שמה"ת א"ח הקטן לב"ח, אולם לפי שסו"ס בפועל ביכולתו של הקטן לקיים מצוות, סברו הראשונים דבכח חכמים להטיל אף על הקטן עצמו חובת חינוך, וזה ודאי שאין לומר שרבנן החשיבו את הקטן לבר חיובא גמור לכל מעשיו, שהרי כל עוד אינו נעשה לבן י"ג שנה ל"ש לומר שהוא ב"ח, שכבר נקבע כך בדרך הטבע. אלא שמ"מ כיון שבפועל יכול כבר הקטן לקיים תורו"מ ובכדי להרגילו לכך, החשיבוהו חכמים כבר חיוב לדינים ומצוות בגבולות שכבר נתחייב בחובת האב לעשותן ואי"ז כחובה שחייבוהו כעיקר הדין אלא כחובה לפי רמתו ויכולתו בגבולות חיוב האב.

ובאופ"א ע"ע במנחת אשר (פ' וירא) במש"כ ליישב בזה.

ענף ג'

בחיוב חינוך לבנות

יומא פב, א מתני' "התינוקות אין מענין אותן ביוה"כ אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילין במצוות".

ובגמ' "א"ר הונא בן ח' ובן ט' מחנכין אותו לשעות בן י' ובן י"א משלימין מדרבנן בן י"ב משלימין מדאורייתא בתינוקות וכו' תנן התינוקות אין מענין אותן ביוה"כ אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שתיים וכו'.

ומבואר מדברי הגמ' שאף על בת נאמר חיוב לחינוך.⁵

בנזיר (כח:) איתא במתני' "האיש מדיר את בנו בנזיר ואין האישה מדרת את בנה בנזיר". ובגמ': "איש אין אבל אשה לא מ"ט אמר ר' יוחנן הלכה היא בנזיר. ור"י בר"ח אמר ריש לקיש כדי לחנכו במצות וכו' בשלמא לר"י דאמר הלכה היא בנזיר אמטו להכי בנו אין בתו לא [דכך הלכה היא, תוס'], אלא לר"ל אפי' בתו. קסבר בנו חייב לחנכה [דשייך במצוות לכשיגדל מוטל על אביו לחנכו, שם], בתו אין חייב לחנכה".

ובפשיטות נראה דלדעת ר"ל אין כלל חיוב חינוך לבנות ואילו דעת ר' יוחנן אף בנות בכלל חובות דין חינוך אלא שבנזיר הלכה הוא בנזיר דלא מדירה בנזיר.

מח' הראשונים בזה

כתב בחי' רבינו אברהם מן ההר (שם כט:): "ומסתברא דר' יוחנן סבר בין אב בין אם, חייבין לחנך במצוות אחד בן ואחד בת, דלריש לקיש הוא דאיצטרכינן למימר קסבר וכו', עכ"ל⁶. וכו"ה רוב דעת הראשונים וכד' לקמן.

והנה יש להוכיח כד' הראשונים הנ"ל בשיטת התוס' בפסחים (פח.) דהק' בסוגיא דשה לבית אבות דאורייתא או דרבנן: "וא"ת האיך מאכיל פסח שלא למנויו, נהי דקטן אוכל נבילות אין בי"ד מצווין להפרישו, לספות לו בידיים אסור כדאיתא" וכו', ותירצו: "דהתם ילפינן מ"לא תאכילום" ולא אסור אלא דומיא דשרצים ונבילות, אבל כה"ג דאיכא חינוך מצוה שרי", עכ"ל.

ובמנחת חינוך (מצוה ה): "ויש להקשות ע"ד כיון דעיקר הטעם משום חינוך מצוה, האיך שוחט אדם ע"י בנו ובתו הקטנים הא בתו אינו מחוייב לחנך עיין נזיר כט. ואכמ"ל וכו'", עכ"ל.

אלא שלפום שי' הראשונים לק"מ דאדרבה ס"ל לתוס' שאף בבת נאמר חיוב למצות חינוך וכדלקמן בדבריהם דנזיר שאני שאינה חייבת בחינוך לזה.

בירור בשי' האם כל חיוב חינוך בבנות הוא במצוות ששייכות בהן

⁵ ומ"מ כ"ז לפי גירסת רש"י דגרס "תינוקת", דאילו לשי' הר"ף דלא גי' תינוקת, אין כלל הוכחה מסוגיין דאיכא דין חיוב חינוך לבת. ועיין בס' תוספת יוה"כ במש"כ לגי' רש"י.

⁶ וכע"ז באורח מישור שם, עיי"ש באריכות דבריו. וכן בקרן אורה שם ובאגר"מ (יו"ד ח"ב סימן קיג).

והנה בפשי' מצינו ברוב דברי הראשונים דחיוב חינוך לבתו נאמר רק במצוות שהאישה מחוייבת בהן וכפי המדובר שם בחיוב חינוך לעינוי שעות ביוה"כ, שהיא מצות לא תעשה שמחוייבות בהן נשים (כמבואר בסוכה כח: ובקידושין לה). "שהשה הכתוב אישה לאיש לכל מצות לא תעשה שבתורה", בין שהז"ג ובין שאין הז"ג).

וכן הוא המשמע בדברי הנמוק"י שם וז"ל: "ודכו"ע אין בין תינוק ותינוקת כלום, לא בחנוך שעות ולא בהשלמה של דבריהם ואע"פ שגדולתה של תינוקת קודמת לזמן גדלותו של תינוק שנה, אפ"ה לא ראו חכמים להחמיר על התינוקת יותר מן התינוק משום דעיקר חינוך לתינוק הוא כדאמר' במס' נזיר (כח:): בנו חייב לחנכו במצות בתו אין חייב לחנכה", עכ"ל.

דהיינו שאף שעיקר מצות חינוך נאמרה גבי בן ולא גבי בת, החמירו כאן לחייבה בחינוך לשעות, מהטעם שהשה הכתוב אישה לאיש לכל עונשין שבתורה וה"ה לדין חינוך. וכן המבואר שם בדברי הרמב"ן במלחמות ה'.

וכ"ה להדיא בכמה מדברי הראשונים והאחרונים, דחיוב מצות חינוך לבת הוא רק במצוות שחייבת בהן.

במאירי בנזיר (שם) כתב וז"ל: "כשם שהאיש חייב לחנך את בנו במצות בזמן הראוי לפי ענין המצוה, אף בבתו חייב לחנכה במה שראוי לה ג"כ. ועל הדרך נאמרה בהדיא בתענית יוה"כ בחנוך שעות שבהם וכו' אין הכונה אלא להרגיל התינוקות במצות ולקבוע ענין המצות בליבותיהם כ"א לפי מה שראוי לו. ומכל מקום דברים אלו כולם במצוות **שיש בהן חיוב** אבל במצוות התלויות ברצונו של אדם ובנדבת לבו כגון נזירות, **אין חובת חנוך עליו**, אלא אם ירצה יעשה על הדרך שביארנו".

ויל"ע האם כוונתו במצוות שיש בהן חיוב רק למצוות שבאמת חייבת בהן. אלא שעיין בנצי"ב (מרומי השדה בנזיר שם) כתב: "אמר ריש לקיש כדי לחנכה במצוות, פירוש בזהירות מצוה שאינו מוטל עליו כשיגדל, דמכל מקום הוי בכלל חינוך, ובוה קאמר דאין האשה חייבת בכך וגם אינו חייב לחנך בתו בכך. אבל אלה המצוות שיהיו **מחוייבים כשיגדלו** פשיטא דגם האם חייבת ופשיטא דגם **בבנות** שייך חינוך כדתנן במסכת יומא דף פ"ב כמו שכתבו התוס' בד"ה בנו, וזה פשוט. וגם במאירי כיוון לזה, ובחינם נתקשו בזה הרבה".

וכן נראה מדברי המנחת חינוך (מצוה רסד אות ט) שכתב בביאור דעת הסוברים שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות: "דאפשר דאין חייב בחינוך אלא מצוה

החויבות כגון תפילין וציצית⁷ והדומה, כי לכשיגדיל יהיה צריך לזה על כן מחנכים אותו, כדי להרגיל אותו בגדלות, אבל אבלות דאפשר שלא יתרמי ליה לכשיגדיל אינו חייב בחינוך".

מקור לדברים מדברי הגמ' והתוספתא

וכבר מצינו שבדברי הגמ' והתוספתא הוזכר חיוב חינוך בבנות בדוכתי שיש בהן חיוב על הנשים לקיימן. וכפ"ש לעיל מהגמ' בפסחים (פח). דאי' שם: "שה לבית", מלמד שאדם מביא ושוחרט על ידי בנו **ובתו** הקטנים", והיינו כדי לחנכם, וכדפירש"י והתוס' שם (ד"ה על ידי). ומצות הפסח שייכת אף בנשים כמבואר שם (בדף צא: וכדפסק הרמב"ם בריש הל' פסח)⁸.

וכ"ה בתוספתא דעירובין (פ"ב ה"ח) כמבואר שם: "לא נמנעו בנות ישראל מלשלוח עירוביהן בידי בניהן **ובנותיהן** כדי לחנכן במצוות". ועירובין מצוה שגם נשים מחויבות בהן⁹.

פסיקת הפוסקים להלכה

וכן נראה כהדברים הנ"ל מדברי השו"ע שפסק בהל' מגילה (ריש סי' תרפ"ט): "הכל חייבין לקרותה אנשים ונשים וכו' ומחנכים את **הקטנים** לקרותה". ובמשנ"ב (סק"ג): "היינו מי שהגיע למצות חינוך וכו' וכיון דגם נשים **חייבות**, פשוט דגם בקטנות יש בהן משום מצות חינוך.

⁷ ואף לסוברים שציצית אינה מצוה חיובית וכמבואר ברמב"ם (פי"א מהל' ברכות ה"ד). מ"מ מצות ציצית חמורה טפי כדאיתא במנחות (מא): "בזמן דאיכא ריתחא ענשינן". וברמב"ם (פ"ב מהל' ציצית ה"ב, הי"ג): "אף על פי שאין אדם מחויב לקנות טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית, אין ראוי לאדם חסיד לפטור עצמו ממצוה זו, אלא לעולם ישתדל אדם להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו וכו' וגנאי גדול הוא לתלמיד חכמים שיתפלל והוא אינו עטוף בציצית. לעולם יהא אדם זהיר במצנת ציצית, שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצוות כולן, שנאמר "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה'".

⁸ לשון השו"ע הרב בהל' פסח (סי' תע"ב סעי' כה): "**אף הקטנות** שהגיעו לחינוך דינם כקטנים וכן בשאר כל המצוות הנוהגות בלילה זה אין חילוק בין אנשים לנשים, שאף הנשים פטורות מכל מצוות עשה שהזמן גרמא בין של תורה בין של דברי סופרים, אעפ"כ חייבו אותן חכמים בכל הדברים שתקנו בלילה זה, לפי שאף הם היו באותו הנס של יציאת מצרים".

⁹ ועיין בפמ"ג (פתיחה כוללת, ח"ד אות טו) שהביא ראיה לדין חינוך בנות ממה דשמואל (שבת סה, א) אסר על בנותיו לצאת בחוטיין באוניהן לרה"ר, אף ששינינו בדברי המשנה שם: "הבנות קטנות יוצאות בחוטים". ש"מ דמדין חיוב חינוך אסר עליהן, עיי"ש.

וכפ"ס המשנ"ב בסי' שמ"ג (סק"ב): "אבל אביו וכו' - דאפילו לחנך בניו **ובנותיו** במצוות הוטל עליו כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו". וכן בכף החיים (שם סק"ח).

וכ"ה ביעב"ץ (מגדל עוז, תעלה ג) שכתב שמעיקר הדין האב חייב לחנך את בתו רק במצוות שתתחייב בהן מן התורה. אמנם ממידת חסידות לאב ללמד את בתו בילדותה ולהרגילה במה שתהא חייבת בו אפילו מדרבנן, ובודאי שהאב חייב לפקוד את בנותיו ולצוותן תמיד ללכת בדרכי התורה.

יברר אי ס"ל לראשונים דחיוב חינוך נאמר אף במצוות שאינן חייבות בהן

והנה ישל"ד האם לדעת חלק מן הראשונים נאמר חיוב חינוך לבת אף במצוות שאינן חייבות בהן, דהנה התוס' ישנים ביומא הקשה שם וז"ל: "ק"ל דאמר' בנזיר פרק מי שאמר הריני נזיר מגלח (דף כח:): גמרא האיש מדיר את בנו בנזיר כדר"ל דאמר כדי לחנכו במצוות בנו אין בתו לא, דבתו אין חייב לחנכה. וי"ל דהתם לא איירי אלא דוקא לענין נזירות אבל ודאי לענין שאר מצוות חייב לחנכה".

ושמא אפש"ל לדבריו שלא רק גבי מצוות לא תעשה ואיסורין שבתורה נאמר חיוב חינוך לבת, אלא אף בשאר מצוות ישנו חיוב חינוך על בתו.

דלכא' בחילוקו בין נזירות ליוה"כ, לא חילק דמצות יוה"כ הינה מצות ל"ת בשונה מנזירות, אלא שכתב לחלק בין נזירות לשאר מצוות שבתורה.

וביותר, שהרי בהמשך לדיבורו הק' התו"י שהרי מצינו בכמה דוכתין דקטן האוכל נבילות אין בית דין מצווין להפרישו. ולכא' הלא דברים ק"ו, מה אם אמרינן שמחויב האב בחינוך בניו הקטנים, לא כ"ש שיחוייב להפרישם מאיסורים.

והביא ליישב בשם ר' אלעזר ממין דכל עיקר חיוב חינוך הבנים אינו אלא לחנכם לקיים מצוות. אך להפרישם מאיסורים, לא חייבוהו וחייב זה לא נאמר כלל בציווי התורה. ומה שמוזהרין אנו להפריש קטן מלאכול ביום הכיפורים אין זה מטעם איסור ההפרשה, אלא שאדרכה הוא לחנכו לקיים את מצות "ועניתם את נפשותיכם", עכ"ל.

ומבואר לכא' להדיא דחיוב חינוך למצות יוה"כ בקטן הוא על מצות עשה שהז"ג ד"ועניתם את נפשותיכם" ולא על מצות הל"ת והאיסור כרת שנאמר בו. וכפי הבנת הראשונים לעיל.

ולכא' כ"ה כוונת התוס' שם דמצות חינוך שייכת רק על קיום מצות עשה ולא על איסורים. ולכן פי' (בד"ה בנדרים) דחינוך לנזירות היינו שמדיר את בנו לנדרי מצוה להביא קרבן או לקיים מצות סוכה או

לולב. ולא פירש שמיירי בנדרי איסור (ח' הגרי"ז שם).

ואין המשמע לחלק בדבריהם דדין חיוב חינוך לבת שונה הוא מחיוב חינוך לבן. אלא כמשמע בראשית דבריו שחיוב חינוך לבת נאמר גם במצוות עשה שהז"ג וצ"ע.

ואפשר שמפ' כדברינו בלשון התורא"ש ביומא שהוסיף ליישב שם כדברי התו"י וכתב: "וי"ל דהיינו בנזירות, אבל בשאר מצוות חייב לחנכה כמו הבן".

ובתוספתו למס' נזיר (שם) ביאר את החילוק בין חינוך לתענית דיוה"כ, לנדר נזירות, "דחינוך תענית שאני דדבר נקל הוא לשומרה שלא תאכל, אבל לשומרה כל ימי הנזירות מין ומטומאה, כל ימי הנזירות לא אטרחוה רבנן לחייבו דחינוך כי האי"¹⁰.

ואולי דעתו הוא שאף במצוות שאינה מחייבת בהן הבת אלא שקלות הן לעשייה מחייב האב לחנך את בנותיו לכך. רק במצוות שקשות לעשייה ע"א שמעיקר הדין היה הנותן לחייבו לחנכן ולקיימן, לא הטריחוהו רבנן בזה.

ואדרבה תוספת לאלו הדברים, שבחילוקו השני כתב: "אי נמי כיון ש**מחוייבת** להתענות כשתגדיל צריך לחנכה תחלה להתרגל בכך". ואפשר שבה חולק על חילוקו הראשון, שאה"נ מחייב האב לחנך את בנותיו רק למצוות שחייבות בהן, אך אמת הוא שבחילוקו הראשון סובר התורא"ש שחייב לחנכן אף בהן וכפה"נ¹¹.

ונראה שכבר עמדו האחרונים בדברי הני הראשונים, דהנה במג"א (בריש סי' שמ"ג) כתב: "משמע בנזיר דאין מחויב לחנך בתו ע"ש ובתו' בנזיר הקשו מ"ש דביוה"כ מחויב לחנך בתו ע"ש ואפשר דכל המצוות דמי ליוה"כ וצריך לחנכם וכן הובא בילקוט אמור דף קע"ח ע"ג"¹².

ובמחצה"ש (בד"ה ובתו') ביאר בדעתו וז"ל: "מספקא למג"א בכוונת דברי התוספות, אי כוונתם לחלק דיום הכיפורים שהוא יום סליחה, חמור משאר

¹⁰ באחרונים הוסיפו לבאר בגדרי החילוק בין נזירות לשאר מצוות, עיין בקרן אורה שביאר לפמ"ש כהר"א"ש דהמצוה לחנך את בניו לנזירות הוא בכדי שירגיל את הקטן לפרישות דהיינו למידת ההסתפקות, שנוצרות סייג לפרישות. אלא שכ"ז שייך רק גבי בנים אבל בנות שאינן מצוות בפרישות ל"ש בהן חינוך לזה. וע"ע במלא הרועים (ערך חינוך) ר' ראובן (סוכה סי' א, לבאר ג"כ בדעת התוס' שבי' דמיירי שמדיר את הקטן לנדרי מצוה).
¹¹ ואמנם עיין בשיטמ"ק שהביא את לשון התורא"ש שם כלשון התור"פ המובא לעיל. וצ"ע.

¹² נר' דכוונתו למש"כ בספרא (אמור פרשה א): "בנו ובתו שהוא חייב בהם מצוות".

מצוות וא"כ כמו דבנזיר אין האב חייב לחנך בתו, הוא הדין בכל המצוות מלבד ביוה"כ. או דילמא איפכא, דשאני נזיר דקיל מכל המצוות, לכן אין האב חייב לחנך את בתו, אבל יום הכיפורים והוא הדין כל **המצוות** חמירי חייב לחנך את בתו. ומצאתי בתו"י במס' יומא שכתב וז"ל וכו' "וי"ל דהתם מיירי דוקא לענין נזירות, אבל ודאי לענין שאר מצוות חייב לחנך". הרי דנפשט ספיקו דמג"א, והיוצא א"כ דחיוב חינוך בכל המצוות י"ל דין יוה"כ דמחוייב לחנכה". וישל"ע בכוונת המג"א כפי דברינו בכל המבואר בהנ"ל וכבי' המחצה"ש.

ובשו"ע הרב (שם) נראה שמפורשים הדברים שכתב: "וכל זה באחרים, אבל אביו כיון שהוא מצווה מדברי סופרים לחנך את בנו או בתו **אפילו במצוות עשה** משהגיעו לחינוך" וכו'. וכ"ה בפרמ"ג (פתיחה כוללת, שם).

בביאור והעמדת הסברא בדברים הנ"ל ובהקדם לכך יחקור בגדרי דין חינוך

והנה אחר עמדת דברי הראשונים יש לעיין בכל המבואר, שאף אם נבוא ונדייק מדברי אלו הראשונים שחיוב חינוך נאמר אף במצוות שאין האיישה מחייבת בהן כמצוות עשה שהז"ג וכדו', צ"ע מה הס"ד לומר שיהיה חייב לחנך הבת כמו הבן במצוות שכלל אינה מחייבת בהן.

ובפשיטות נראה לומר דחובת חינוך אינה בהכרח כלפי מצוות בהן חייבות בדוקא אלא גם במצוות ששייכות בהן כגון לולב וסוכה שאף שאינן מצוות בעשייתן מ"מ ודאי שמקיימות בעצם קיומן מצוה, ואי"ז כמעשה קוף בעלמא. וכמבואר בשי' התוס' בר"ה (לג. ד"ה הא) ודעימיה שהאריכו להוכיח דאיישה שייכת אף במצוות דהז"ג ומברכת עליהן ברכת המצוות.

ואף שלשיטת הרמב"ם (כמבואר בהלכ' ציצית פ"ג ה"ט ובנו"כ שם) ודעימיה שאיישה לא מברכת על מצוות שהז"ג, כבר האריך להוכיח האג"ר מ (או"ח ח"ג סי' צד) שודאי אף הם מודו דאע"פ שאינה שייכת בברכת המצוות, בעצם עשיית מעשה המצוה מקיימת מצוה ואינה עושה בזה רק נחת רוח בעלמא, אלא שמקיימת מצוה ממש ומקבלת עליה שכר וכדאי' בקידושין (לא): "גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה". ואמנם כ"ז שלא כדעת האשג"א (בסי' קו) שמשמע מד' דאינה מקבלת ע"ז שכר אלא נחת רוח בעלמא.

ולפי אלו הדברים לכא' ראוי הוא שיהיה מחוייב האב בחינוך הבנות אף למצוות שאינן בהכרח מחייבות בקיומן, דמ"מ ראוי הוא שיהיו רגילות ושייכות בהם.

עוד יש להציע בביאור הדברים דהנה הובא לעיל מח' הראשונים האם מצות חינוך הוטלה רק אל האב או אף על הקטן עצמו. ושם י"ל שמח' הראשונים בחינוך לבנות במצוות שאינן מצוות בהן תלויה במח' הראשונים למי הוטל עצם החיוב לחנך.

די"ל שדעת הראשונים שכל מצות חינוך בבנות שייכת רק במצוות בהן הבנות מצוות ולא במצוות שהז"ג וכדו', נראה דס"ל כדעת הראשונים דחיוב חינוך הוטל על הקטן עצמו, וממילא לפי"ז סברא היא לומר, שעד כמה שכל חובת חינוך שהוטל על הקטנה היא חיוב שמעיקר הדין לא היתה צריכה להתחייב בו, שהרי קטן לאו בר חיובא הוא, אלא שבאו חכמים וחיובם מחיוב מחודש (וכפ"ש בארוכה לעיל), האיך נוסף על כך חידוש נוסף ונאמר שתהיה חייבת הקטנה בחיובין אשר לעולם לא תתחייב בהן ואף בהגיעה לזמן שמחוייבת במצוות מעיקר הדין.

ואע"פ שסו"ס הרי תהיה שייכת בהן כפי הנתבאר לעיל, מ"מ קשה לומר שנחייב אותה בחיובין שלעולם לא תתחייב בהן. ולפיכך אף שקטנה חייבת במצוות מ"מ לא נוכל לחייבה בחינוך למצוות שהז"ג וכדו'.

ומאידך הסוברים שדין חינוך בבנות נאמר לא רק על מצוות בהן חייבות אלא אף על מצוות ששייכות בהן, צ"ל דס"ל כשי' הראשונים דדין חינוך לא הוטל אלא על האב ושפיר שייך לומר שהתחייב האב לדאוג לחנוך לבנותיו לקיום תרי"ג המצוות בכללותן ואף למצוות שלא דוקא יהיו חייבות בהן אלא אף למצוות שיהיו שייכות בהן בכדי שיתרגלו לדרך התורה ולקיום המצוות, ואין חידוש לומר שיחייב האב בחיובין אשר הוא עצמו ודאי חייב בהן. ודו"ק בזה.

(אמנם ראה בקה"י בסוכה שם שר"ל דהתו"י ביומא יסבור לשיטתו כשי' התוס' דחיוב חינוך נאמר על הקטן עצמו ואילו לפמש"נ הכא צ"ל דהתו"י סבר כסוברים דאין עליו דין חינוך).

שיטות הפוסקים דבנות לאו בכלל חובת חינוך וסתירה בד' העורה"ש

ואמנם יש מן הפוסקים שפסקו שלא נאמר כלל חובת חינוך לבנות אף במצוות או באיסורים שחייבות בהן.

בערוה"ש במצות ליל הסדר נקט להלכה (סי' תע"ב סע' טו) וז"ל: "ואפי' תנוקות מצוה ליתן לכ"א כוסו לפניו וכו' ויראה לי דאע"ג **דבכל מקום** אין הבנות בכלל חנוך מ"מ בליל פסח צריך לחנכן ג"כ מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים" ומבואר דס"ל

דבכ"מ בתורה אין כלל חובת חינוך לבת אלא שבלייל פסח הוא חינוך לאמונה ואי"ז כדין חינוך למצוות¹³.

ומצינו דדעתיהו כך אף במצוות בהן אישה חייבת (שקיבלו עליהן חיוב) אינה כלל בדין חינוך. שבהלכ' ברכות (או"ח סי' רטו סע' ב) נקט תינוקת אינה נכללת בחובת חינוך ולכך אין עונין אמן אחר ברכותיה. וז"ל שם: "אין עונין אמן אחר תינוק בשעה שלומד הברכות לפני רבו וכו' אבל תינוק המברך לפטור את עצמו ומבין מה שאומר והגיע לחנוך, עונים אחריו אמן וכו' ונ"ל דתנוקת **שאינה בת חנוך** אין עונין אחריה אמן **עד שתהא** בת י"ב שנה ויום אחד".

וכמו"כ כך פסק בהלכות ברכה"מ (סי' קפו סע' ד): "הקטן כשהגיע לחינוך חייב האב לחנכו בברכת המזון מדרבנן וכו' (**ובנות אינן בחינוך** לברכת המזון)", עכ"ל. ואע"פ שקי"ל שבנות מחוייבות בברכה"מ וכדא' בברכות דף כ, אפ"ה ס"ל דאין חייבות.

אלא שלכא' מצינו סתירה מפו' בד' העורה"ש דמאידך בריש סי' שמ"ג כתב: "ויש מי שרוצה לומר דבתו אינו מחוייב לחנך, וכן האם אינה מחוייבת בחינוך בנה וכו' וכבר ביררנו במקו"א דאינו כן, וגם האם חייבת בחינוך וגם להבת **מחוייבים** לחנך". ותמוהים לכא' דבריו בזה. וצ"ע.

ובשו"ת משנה הלכות (מהדו' תניינא ח"א סי' קפה) כתב וז"ל: "ולפי שיטת הגמרא בנזיר דעל הבת ליכא חיוב [לחנכה], הגם שחייב מטעם שהיא בביתו וצריך ללמדה דעת ובינה במצוות הבורא והתורה, מכל מקום אינו בתור מצות חינוך. וקצת ראייה מלשון הכתוב (משלי א, ח) "שָׁמַע בְּנִי מוֹסֵר אֶבְיָד" ולא בתי. (שם ב, א) "בְּנִי אִם תִּשָּׁח אֶמְרֵי וּמִצְוֹתֵי תִצְפֹּן אֶתְּךָ". (שם ג, א) "בְּנִי תוֹרָתִי אֵל תִּשְׁקַח וּמִצְוֹתֵי יֵצֵר לִפְךָ". (שם ד, א) "שָׁמַעוּ בְּנִים מוֹסֵר אָב", מדבר בלשון זכר וכן כי עליו לחנכו, והאשה ממילא נגררת אחר הבעל", עכ"ל.

ושיטתם צ"ע דאי כל ענין חינוך הוא להרגיל את הקטן לקיום המצוות, הלא גם הבנות שייכות במצוות וכפ"ש נ.

וצ"ל דס"ל שכיון שאישה אינה חייבת בכל המצוות כהאנשים, שפטורה ממצוות עשה שהז"ג, ממילא לא

¹³ וראה בשו"ת אג"מ (יו"ד ח"ב סימן קיג) שכתב בשי' ר"ל דאף לשי' שאין דין חינוך בבת, חינוך לאמונה בהשי"ת ובתורתו ולשומרה מאיסורים חייב לחנכה. וכבר כתב החפץ חיים (לקוטי הלכות סוטה פ"ג) שבזמננו, שקבלת האבות נתרופפה, מצוה ללמד הבנות תורה נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל וכדומה, כדי לאמת אצלן האמונה.

חייבו את האב לחנכן אף בשאר המצוות. וכפש"כ הראשונים בנזיר בביאור שי' ר"ל (ראה לעיל שהבאנו כך משמי' התור"פ וכ"ה בשיטמ"ק בשי' התוס' בנזיר שם).

ונחתום בדברי הפלא יועץ שכתב (ערך חינוך): "גם על הבנות חיובא רמיא לחנכן ולהרגילן בכל מלאכות ובכל שלימות ובכל מדות טובות, וביותר שיסתפקו במועט ושיהיו מעשיהם יפות ושלא תהיינה עצלניות ולא דברניות ושתקם בעוד לילה ושתעשה כל מעשיה בוזיזות ובנקיות ובכשרות וביהדות וכל סדר נשים הכשרות באופן שיהללוה בשערים מעשיה ותמצא חן ושכל טוב. וביותר צריך זהירות על הבנות כי לא תדע מנת חלקם, ואם ח"ו תמצא איש קשה וחמות ובני בית קשים והיא מלומדת בגדולות ובמדות גרועות, אוי לה ולרוע מזלה. וגם אשה יראת ה' היא תתהלל וחיובא רמיא על אביה ואמה לחנכה ולהרגילה בברכות ההנאות ובתפלות ומצות נדה וחלה ומליחה, שתהיה בקיאה בהן בכל דקדוקיהן, וכל דינים ומצות הנשים שתהיה מלומדה ובכל מדה ומדה תהא למודה, ושתהא צנועה כל כבודה בת מלך פנימה הן אלה קצות דרכי החינוך וישמע חכם ויוסף לקח ובזה ישמח ביוצאי חלציו בעוה"ז ותגל נפשו לעוה"ב", עכ"ל.

ענף ד'

בחיוב חינוך על האם

בעיקר הסוגיית דלעיל, בהא דאמר' גבי המדיר בנו בנזיר "איש אין אבל אשה לא", נח' הראשונים האם מיעוט זה דאישה אינה מצווה במצוות חינוך הוא רק לדעת ר"ל דס"ל שרק על האב מוטלת מצות חינוך, אולם לדעת ר' יוחנן חייבת היא, או דילמא דבאמת ל"ש ובין לר' יוחנן ובין לר"ל פטורה היא.

ויש להביא הוכחה שאישה חייבת בחינוך ממה דאי' בסוכה (ב): "אמר רבי יהודה מעשה בהילני המלכה בלוד שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה והיו זקנים נכנסין ויוצאין לשם ולא אמרו לה דבר. אמרו לו משם ראייה אשה היתה ופטורה מן הסוכה. אמר להן והלא שבעה בנים הוו לה ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים. למה לי למיתני ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים, הכי קאמר להו כי תאמרו בנים קטנים היו וקטנים פטורין מן הסוכה, כיון דשבעה הוו אי אפשר דלא הוי בהו חד שאינו צריך לאמו. וכי תימרו קטן שאינו צריך לאמו מדרבנן הוא דמיחייב ואיהי דרבנן לא משגחה ת"ש ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים".

ומבואר בפשיטות דציווי חינוך נאמר אף על האם, מכך שהילני המלכה עשתה סוכה והושיבה שם את בניה.

שיטת הראשונים דהאם חייבת בחינוך והוכחותיהם

דעת רבינו אברהם מן ההר, המאירי ורבינו פרץ לנקוט בפשיטות בסוגיית הגמ' בנזיר דכל המיעוט שם אינו אלא לשיטת ר"ל, אולם לשיטת ר' יוחנן אין לחלק בין חיוב האיש בחינוך לבין אשתו (וכמבואר לעיל גבי חינוך לבת דלר"י חייבת לחנך אף את בתו) ולכאור' כך היא משמעות הפשוטה בגמ' ממה דאמר' "אי הכי אשה נמי קסבר ר"ל" וכו' משמע דרק לשי' ר"ל הוצרכה הגמ' לומר קסבר.

והוסיפו להוכיח כן מסוגיית הגמ' בסוכה שהילני המלכה הושיבה את בניה בסוכה מתורת חובת חינוך.

עוד יש להוכיח כדבריהם, דבעירובין (פב): "אמר רב אסי קטן בן שש יוצא בעירוב אמו". והקשו שם בתוס' "אע"ג דאין מערבין אלא לדבר מצוה". ואיך נערב על קטן שאינו מחוייב בדבר. והוסיפו ליישב שם: "א"נ בקטן נמי איכא מצוה לחנכו". אלמא מוכח שיש חיוב חינוך לקטן אף לאמו¹⁴.

וכ"ה המשמע מדברי רש"י בריש חגיגה שכתב לגבי פטור קטן שאינו חייב בראיה כל זמן שאינו יכול לרכוב על כתפיו של אביו וכו', "אבל מכאן ואילך אע"פ שאינו חייב מן התורה הטילו חכמים על אביו ועל אמו לחנכו במצות".

ביאור שיטות הראשונים דהאם אינה חייבת במצות חינוך

ומאידך גיסא יש מרבתינו הראשונים (תוס' ישנים שם ובתשו' מהר"ם שם) שנקטו שאין חובת חינוך על האם כלל. ויישבו מסוגיית הגמ' בסוכה, דהתם מיירי שהיה להם אב. וביאור הד' דהיינו שאז מחנכת האם את בניה בשליחות האב. אולם ודאי שאי"ז מצוה המוטלת עליה (ע"פ החת"ס בחי' סוגיות סי' כ"ד).

¹⁴ וכמבואר בד' הפוסקים שהביאו תי' זה להלכה (עיין מג"א וא"ר סי' תי"ד סק"ג ובהג' אושרי סי' ב). אמנם בשו"ת חקרי לב (או"ח ח"א סי' ע) הק' על הוכחה זו ממה שמשווה הגמ' בין גיל שיוצא הקטן בעירוב אמו, לגיל בו אינו חייב קטן בסוכה, כמבואר שם: "מיתבי קטן שצריך לאמו יוצא בעירוב אמו ושאי"צ לאמו אין יוצא בעירוב אמו. ותנן נמי גבי סוכה כה"ג, קטן שאי"צ לאמו חייב בסוכה". והלא בגיל זה אפי' האב אינו מחוייב לחנכו וכ"ש שאף האם אינה צריכה. ומטעם זה ביאר דודאי שאינו מצוה ממש אלא רק סרך מצוה ואף שלא הגיע לזמן חיוב. וצ"ע שבתוס' נקטו בפ"י "מצוה לחנכו".

ובאמת שבמאירי נקט דכ"מ שחייבת בחינוך היינו היכא שאין להם אב. ובאמרי יושר (סי' ג) ביאר בזה דאז חשובה כאפטרפוס עליהם.

עוד הוסיף התו"י ליישב את סוגיית הגמ' בהילני המלכה, דודאי שמדינא לא נאמר חיוב חינוך על האם, אלא שהילני היתה מחמירה על עצמה למצוה בעלמא לחנכן¹⁵. אלא שישל"ע מה מצוה בעלמא יש לחנך הבנים שהוטל אף על האמא.

ובביאור הדברים, אאמו"ר שליט"א בספרו ויאמר שמואל (סי' לה) כתב לחדש דבדין חינוך ישנם ב' דינים, הראשון, חינוך פרטי הדינים והמצוות, וחיוב חינוך לזה הוא מגיל חינוך. והשני, חינוך ילדים בדרך התורה. והיינו שצריך לחנכם במסלול יהודי-שורשי, כזה שיגרום להם להתעלות בגדלותם בדרך התורה והמצוות. וחינוך זה נוהג מיום שאפשר להרגילם בכך (וכמו שאנו מחנכים זאטוטים לנשק ספר קודש שנפל, ומלבישים אותם כיפה וכדו'), למרות שלא הגיעו כלל לדעת ולהבנת הלכות כבוד ספרים וכו').

ובחינוך כללי זה, שאינו בגדרי דין החינוך דעלמא, אפשר דגם האם חייבת¹⁶. וממילא ז"פ ד' התו"י דהלני המלכה חנכתם למצוה בעלמא, דהיינו לא לגדרי ופרטי המצוה, אלא לחינוך הכללי שבה מחייבת¹⁷.

¹⁵ ברעק"א בגילש"ס הק' על תי' זה דהרי מבואר בגמ' דהילני חנכתם מצד חיוב חינוך מדרבנן ולא רק למצוה בעלמא, דהלא מקשי' בגמ': "וכי תימרו קטן שאין צריך לאמו מדרבנן הוא דמחייב (והילני המלכה לא קיימה חיובים דרבנן). תא שמע ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא ע"פ חכמים". ומבואר להדיא דדין חינוך בקטנים חיוב דרבנן הוא ולא למצוה בעלמא. ונשאר בצע"ג. ועיין בקה"י בסוכה במה שת' בזה.

¹⁶ ולפי אלו הדברים יתבאר שפיר כעין מה שהתיישב בראשית דברינו על הקו' לפי דעת האומרים דמצות חינוך הינה מצוה מדא' דהרי מבואר בדברי הש"ס דהוא מצוה מדרבנן, אלא שלפי"ז א"ש, דאמת שחיוב חינוך מדא' הוא חינוך כללי לחינוך התורה להעמידם במסלול היהדות. ומדרבנן מחייב לדין חינוך לפרטי הדינים וכו'.

¹⁷ וע"פ דבריו רצה אמו"ר שליט"א להרוויח רווח נוסף בדעת הראשונים הנ"ל, דביבמות (עא:): "רבא אמר כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורים וברש"י: "בשעת עשיה ומצות מילה מוטלת עליהם ולא על אחרים". והקשו המפרשים דהלא אם אינה מחויבת למול את בנה כמפורש בקידושין (כט). "איהי מנלן דלא מחייבא דכתיב "כאשר צוה אותו אלוקים" אותו ולא אותה". ועיין במהרש"א וביעב"ץ שם.

אלא שעפ"ד ר"ל אמו"ר שאף שאם אינה חייבת בחינוך גדרי ופרטי הדינים, מ"מ עליה לדאוג שבנה יעלה על מסלול יהודי ומשו"כ עליה לדאוג למולו.

יישוב נוסף נ"ל לומר בדעת הראשונים הנ"ל מהסוגיית בסוכה, דהנה הובא לעיל דיש מן הראשונים שסברו דחיוב חינוך נאמר אף על הקטן עצמו וכפש"נ שם. ממילא יל"פ דמה שהתחייבה הילני המלכה לדאוג לבניה ליישב בסוכה לאו מטעם חיוב דידה היה, אלא מצד שבניה התחייבו בכך והיא רק שידלתן לכך וראוי הוא שתהיה משדלתם אותם לקיים את מצות התורה שהם עצמם מחוייבים בה.

ולכא' זה המבואר בגמ' "ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא ע"פ חכמים". דהיינו שאף על החיובין שאמרו חז"ל לאו דוקא בה אלא אף בבניה השתדלה שיקיימו.

יישוב נוסף מהילני והמסתעף מזה לחיוב הפרשת בניו מאיסורין

והנה יש שהוסיפו לת' (עיין בעורל"נ בסוכה) בקו' הנ"ל, דהנה יש מקום לומר דכחלק ממצות חינוך נכלל אף להפריש את הקטן מאיסורים וביותר שאסור לאסופי ליה איסור בידים. וא"כ מה שהילני הושיבה את בניה בסוכה לא היה זה מדין מצות חינוך דעלמא, אלא מדין אפרושי מאיסורים.

אלא שלכא' יתבאר הדברים רק אי נימא באמת שהאב מחייב להפריש את בנו מאיסורין כחלק ממצוות חינוך, אולם נראה שאי"ז דעת הפוסקים הרווחת ונציע בזה את שיטתם.

ביבמות (קיג ע"ב): "רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבת, אתא לקמיה דרבי פדת, אמר ליה זיל דבר טלי וטליא. וליטילו התם דאי משכחי להו מייתי להו. אלמא קסבר קטן האוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו".

והנה נח' הראשונים האם מה שנתבאר שם בגמ' הוא רק כלפי בי"ד שרק הם אינם מצווים להפריש קטן מאיסורין, אולם אביו מחייב בדבר. או דלא שנא ושניהם אינם מחוייבים להפרישו מאיסורין.

בתוס' בניזיר שם (ד"ה בנו אין) כתבו וז"ל: "דכך הלכה היא בנו דשייך במצות לכשיגדל מוטל על האב לחנכו אבל בתו לא. תימה הא דאמר בעלמא (יבמות דף קיד.) קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין עליו להפרישו והאמר [ריב"ח] אף לחנכו לעשות מצוה מוטל על האב. וי"ל דחינוך לא שייך אלא להזהירו לעשות ולקיים מצוה אבל להזהיר מלעבור אין זה

ואחר בקשת המחילה קמי אבא מארי, לכא' מה שהאשה נתמעטת מחיוב מילה אינו משום שאינה מחוייבת בדין חינוך, אלא מטעם מיעוטא דקרא. ובדאי שאף הראשונים שסברו שהאם חייבת בחינוך, מודו שבמילה נתמעטה. ואף אם נבוא ונוסיף לחדש שהאם מחוייבת בחינוך כללי, אי"ז נוגע למצות מילה שבו התמעטה להדיא במיעוטא דקרא.

חינוך. והוא דפרק בתרא דיומא (דף פב.) היינו קיום מצוה ועניתם".

אלמא מבואר מדבריו דאין כל חיוב על האב מדין חינוך להפריש את בניו מאיסורין. וכך ביאר הרשב"א את הסוגיא ביבמות שם.

אולם מאידך, בתוס' בשבת (קכא ע"א ד"ה ש"מ) נקטו דמה שאין האב צריך להפריש את הקטנים מאיסורין היינו דוקא קטנים שלא הגיעו לכלל גיל חינוך, אולם קטנים ברי חינוך מצווה על האב להפרישם כיון שמחוייב לחנכן במצוות כ"ש שחייב להפרישן מאיסורין. וכ"כ הריטב"א והרמב"ן ביבמות (קיד, א.).

בכס"מ דייק בדעת הרמב"ם (בפי"ז מהלכ' מאכלות אסורות הכ"ז הכ"ח) שביאר את ד' הסוגיא שם דכ"מ דאמר' דאין ציווי להפריש קטן מאיסורין אינו אלא על ב"ד, אולם על האב איכא חיוב להפריש את הקטן מן איסורין והוא נכלל כחלק מחובת חינוך.

וכ"כ הרמב"ם שם וז"ל: "קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת, במה דברים אמורים בשעשה מעצמו, אבל להאכילו בידיים אסור וכו' ואף על פי שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה שנאמר חנוך לנער על פי דרכו".

ואולם בחי' הגרי"ז עהש"ס (שם) ר"ל, דאף שהרמב"ם נקיט שעל האב מוטל להפריש את בנו מאיסורין, אי"ז מדין חובת חינוך. ורוצה להוכיח כן לפי ביאורו בשי' הרמב"ם לעיל שיש על הקטן חוב חינוך כאביו (כפש"נ לעיל), וא"כ הרי עשייתו נחשבת כעשיית מצוה גמור מדרבנן. אלא שלגבי איסורין א"א לומר כן, דל"ש לומר שנעשה בחפצא דבר איסור, אלא ששם איכא רק דין על האב להפריש את בנו מאיסורין כדי לחנכו לקדושה, אולם אי"ז מדין מצות חינוך דעלמא שאינה שייכת אלא כלפי מ"ע, אלא כחיוב בעלמא.

אלא שיל"ע האם שי' הסוברים דיש על האב להפריש את הקטן מאיסורין הוא רק כלפי מצוות ל"ת, או שהוא גם כלפי ביטול עשה.

בתרומ"ד (סי' קכה) כתב לגבי אכילת כזית מצה לקטן בפסח וז"ל: "יראה דאם לא הגיע הקטן לכלל דעת כל כך, שידוע ומבין מה שמספרים לו מניסים ונפלאות ביציאת מצרים, שרי להאכילו. ואף על פי דאסרו חכמים לגדול אכילת מצה בערב פסח מזמן איסור חמץ ואילך, וקיימא לן דלא ספינן בידים איסור לקטן, הרי חילק מהר"ם בהלכות ברכות, דהני מילי באיסור לאו, אבל ביטול מצות עשה ספינן ליה.

ובזה יישב המנהג שנהגו להטעים התינוקות מן הקידוש בבית הכנסת".

אמנם הב"י (סי' רסט) הביא את שיטות האומרים ששרי להשקות לקטן מן הקידוש בביה"כ אלא שכותב: "ולדברי האומרים דאפילו איסורי דרבנן לא ספינן להו לקטנים בידים כמו שאכתוב בסי' שמ"ג, אפשר דכיון שיש מתירין לשתות בביה"כ אפילו לגדולים, אע"פ שהגדולים נוהגים כדברי האוסרים מ"מ לא חשיב איסור כולי האי שיאסור להשקותו לקטנים. אי נמי דכיון דאי לא הווי שותו קטנים הויא ברכה לבטל' שרינן איסור שתייה לקטנים שלא במקום סעודה שלא תהא ברכת הגדול לבטלה" וכו', עכ"ד.

ומבואר מדברי הב"י דלא כהתרומ"ד דאסור לספות לקטן אפי' איסורי דרבנן. וכ"ש לבטל עשה מה"ת, אלא שלענין קידוש יש להקל וכמבואר.

אמנם ישל"ע האם נתינת אוכל לקטן חוץ לסוכה ללא שמצווים אותו לאכול חוץ לסוכה וכדו' חשיב כדין ספייה בידים שאסור.

והנה מצינו לכא' סתירה בדברי המג"א בזה, דבסי' תר"מ (ס"ק ג') פסק להלכה שאסור להאכיל קטנים בידים חוץ לסוכה. ואילו מאידך בסיומן תרט"ז (ס"ק ב') פסק המג"א שאסור להאכיל קטן ביום הכיפורים משום דהוה כמאכילו נבילות בידים. אולם הוסיף שם דהלכה זו לא דמיא לסוכה "שרשאים ליתן לו לאכול חוץ לסוכה". דהיינו שבסוכה אין חיוב להכניס את הקטנים לתוך הסוכה. אולם ביום הכיפורים עצם האכילה הינה אסורה וכאכילת נבילות בידים.

והביאור בחילוק דבריו ביאר המחצ"ש (בסי' תר"מ) דמה שכתב שמותרת האכילה חוץ לסוכה, הוא מהטעם שכשנותנים לקטן מאכל באפשרותו להכנס אל תוך הסוכה ולאכול שם. ועד כמה שבוחר הוא לאכול חוץ לסוכה, אדעתיה דנפשיה קעביד. ואין זה נכלל בהגדרת הדין של ספייה בידים. אולם במקרה שנותנים לו אוכל לתוך פיו, או שמצווים עליו לאכול חוץ לסוכה וכו', הוי ספייה בידים ואסור. וביוה"כ סיבת האיסור הוא דכשנותנים לו מאכל בידים דומה הדבר שיתנו לו לאכול נבילות וטריפות, דביוה"כ עצם החפצא של המאכל נאסר כנבילות וטריפות. ובזה לא שייך לומר דאדעתיה דנפשיה קעביד, דהחפצא של המאכל הוא הנאסר.

וכ"כ המשנ"ב (שם סק"ה) וז"ל: "ולכו"ע אסור להאכיל קטן בידים חוץ לסוכה אפי' לאדם אחר, דהיינו ליתן לתוך פיו או לצוות עליו לאכול".

ונשוב לראשית דברינו בהצעת יישוב העורל"נ דמה שהושיבה הילני את בניה תחת הסוכה לא היה זה מטעם חינוך למצוה, אלא היה מן הדין להפרישם

מאיסורין, דלכא' לפי מה שהתבאר בכל דברי הפוסקים הנ"ל דהחויב להפריש קטן מאכילה חוץ לסוכה הוא רק בכה"ג שמאכילו ממש לתוך פיו, או שמצווה עליו לישב חוץ לסוכה, כלל לא היתה צריכה הילני להושיב את בניה תחת הסוכה, דכל עוד שלא מצווה אותם בפ"י ל"ח כלל שמאכילתם באיסורין ואין עליה כל חובה להפרישם בהכי וצ"ע.

אלא שעיין בעורה"ש בריש סי' שמ"ג שכתב על דברי הרמב"ם המובאים לעיל וז"ל: "ויש מי שרוצה לומר דבתו אינו מחויב לחנך וכו' וכבר בררנו במקום אחר דאינו כן, וגם האם חייבת בחינוך, וגם להבת מחויבים לחנך. אמנם הרמב"ם מיירי כאן בקטן שלא הגיע לחינוך, דבהגיע לחינוך הלא מחויבים לחנכו במצות וכל שכן **שמונעין** אותו מאיסור, וכן כתבו רבותינו בעלי התוספות בשבת (קכא.) ע"כ".

ונראה שס"ל שאף על האם מדין חינוך מוטל למנוע מבניה איסורין ולא רק לא לאכילם בידיים. ולשיטתו ביאר שפיר ביאור העורל"נ.

דעת הפוסקים להלכה בחיוב האם לחינוך

ועכ"פ בענין חיוב האם בחינוך, פסקו להלכה המג"א (שמג, א ועוד מקומות), הברכ"י (שם סק"ז) ושו"ע הרב (שם סק"ד וסי' תרמ, ד) שהאם אינה חייבת בחינוך בניה.

ואולם מאידך האורח מישור (נזיר, שם), התוספת שבת (הובא במחצה"ש סי' שמג סק"א, ש"כ"ה מסקנת התורה"ד להחמיר), האליה רבה (סי' תרמ ס"ק ד, הובא בשע"ת שם ס"ק ב) והחיי אדם (כלל סו ב בשם י"א) פסקו שיש על האם מצות חינוך.

ובחקרי לב (שם) כתב שמה שמוזכר האב בכל מקום בענין חינוך ולא האם, היינו מפני שחיובו קודם לחיוב האם, וסיפק בידו יותר לחנכו, אולם מעיקר הדין ודאי האם מחויבת גם היא במצוות חינוך.

וכ"כ בשל"ה (שער האותיות אות דל"ת - דרך ארץ) וז"ל: "והנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב, ויותר מהם, מטעם שהם פנויות ומצויות יותר בבית. ממה נפשך, אם האב תלמיד חכם, אז הוא טרוד מאד בגירסא, לא יוכל לעיין בכל עת ובכל שעה על מעשה הנער, ואם הוא טרוד במשא ומתן ובהליכת דרכים, אז על הרוב אין האיש בביתו. ובמסכת ברכות פרק היה קורא (יז א) איתא: "גדולה הבטחה שהבטיח הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים, שנאמר (ישעיה לב, ט) 'נשים שאננות קמנה שמענה קולי בנות בוטחות האזנה אמרת'. אמר ליה רב לרבי חייא, נשים במה זכיון, באקרויי בנייהו לבי כנישתא, ובאתנויי גבריהו בי רבנן, ונטרין לגבריהו עד דאתו מבי רבנן", עד כאן. ויען כי טבע הנשים רכות, על כן החיוב מוטל על הנשים ללבוש כלי גבר, רצוני לומר

להיות לה אבירות לב להוכיח בשבט מוסר, ולהכות אותו הכאות בטוב, גם כי ישוע ויזעק, לבלתי שמוע אליו, עד שיסור מדרך הרע וילך בדרך הטוב והישר. ודרך רמז אני אומר 'ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן' (איכה ד, י), רצוני לומר, אותן הנשים שמרחמין על ילדיהן לבלתי הכות אותם, הן מבשלות אותם, כלומר ממיתות אותם, כאילו היו שוחטין אותם, ומבשלין אותם כבשר בהמה, וחיה, ועוף", עכ"ל השל"ה.

וכדברים אלו כתב המגדל עוז להיעב"ץ ז"ל (תעלה ג אות כה) וכן המנורת המאור (אות קסח) שהוסיף שכן מצינו בבת שבע אם שלמה שהיתה כופתו ומייסרת אותו לחנכו למצוות.

ביאור האומרים שאין כל חובת חינוך לאם

אלא שלשיטות הפוסקים הסבורים דבאמת אין כל חיוב במצוות חינוך לאם על בניה, הרי כבר ביארו הראשונים דטעם חיוב חינוך הוא בכדי שיתרגלו הקטנים לקיום תורו"מ, צ"ב מה טעם א"כ שלא חייבו חכמים אף את האם לחינוך בניה שהרי אף היא תוכל להרגיל את בניה ואף פעמים יותר מן האב.

במהר"ם מרוטנבורג כתב וז"ל: "סברא היא כיון דלא מיפקדה למולו ולפדותו וללמדו תורה ובכל מצוות הבן על האב, כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון", עכ"ל. והיינו דכשחכמים תיקנו מצות חינוך, תיקנו זאת כבכל מקום שבתורה שהוא רק כלפי האב ולא כלפי האם. וכדאיתא בקידושין: (כט.) "כל מצות הבן על האב, אנשים חייבין ונשים פטורות".

בשו"ת מהרי"ץ דושינסקי (סימן טו) כתב טעם מחודש לכך וז"ל: "נראה לעניות דעתי שטעם חינוך המוטל על כל אדם הוא לטובת עצמו **כי כל ישראל ערבים זה לזה** ואם יתגדל קטן זה ויעבור על מ"ע ול"ת הרי גם עליו הוי חטא, ולכן על כל ישראל יש חיוב דאתיא ממילא לשמור על קטן שיהיה עובד ה' והטילו חכמים על כל אחד לחובה וכו' שכל הטעם הוא מצד ערבות, וגם על האב אין חיוב יותר רק מטעם ערבות, רק כיון שיש סיפק בידו לעשות הטילו עליו יותר. וכיון שכן שהכל מטעם ערבות בין על האב, בין אם נאמר שהוא על כל אדם, אם כן נשים שכבר כתב הפמ"ג בפתיחה כוללת (ח"ב אות טז) שיש הרבה שיטות **שאינם בכלל ערבות, פטורות מחינוך**, וזה טעם נכון לענ"ד".

ביאור נוסף יש להציע ולומר עפמ"ש"כ החזו"א (אבהע"ז סי' קמ"ח לדף ל) דדין התורה ד'ושננתם לבניך" קאי ללמד את בנו מקרא בלבד, אלא שמדברנן מצווה האב לחנך את בנו לשמור דרכי ה' והעיקר בזה הוא לימוד התורה, ש"אם נתחייב ללמדו

אומנות משום דחיותא היא, כש"כ תורה שמוצאה מוצא חיים" וכו', ע"כ.

ולפי"ד יתבאר שפיר מה דס"ל להנך הפוסקים דדין חינוך נאמר על האב דייקא, לפי שהעיקר בחינוך הוא קודם ללמדו את ציווי התורה, ודין זה ודאי נאמר רק על האב ששייך בלימוד התורה ולא באם ולכך כיון שעיקר דין חינוך שייך ממילא רק באב, כל דין חינוך נתקן רק על האב¹⁸.

ברוך רחמנא דסייען

---

¹⁸ וכע"ז בשו"ת תשובות והנהגות (הובא לעיל עמ' ב). דמה"ת במה שמחנך את בניו למצוות, בזה מקיים חיוב לימוד תורה לבניו.